

Középkori törvényeink angolul

*The Laws of the Medieval
Kingdom of Hungary, Vol. I,
1000–1301*

Translated and edited by
János M. Bak, György Bónis and
James Ross Sweeney.
(The Laws of Hungary,
editor-in-chief Peter I. Hidas,
Series I, Volume 1),
Charles Schlacks, Jr. Bakersfield,
California 1989. LXI, 178 pag.

Egy nép, illetve ország múltjának megismerésében kiemelkedő fontosságú helyet foglalnak el a vele kapcsolatos jogszabályok, vagy ahogy a hétköznapi szóhasználatban kissé pontatlanul jelölni szoktuk ezeket a kútfőket: a törvények. Különösen érvényes ez a megállapítás a középkori magyar királyságra, dacára annak, hogy a magyar állam történetének első három évszázadából viszonylag kis számú törvénykezési emlék maradt fenn. Ezek a kútfők ugyanis igen értékes ismeretanyagot tartalmaznak az ország gazdaságában, társadalmi fejlődésében, kormányzatában, igazságszolgáltatásában és erkölcsi felfogásában bekövetkezett változásokról. Igaz, figyelembe kell vennünk: messze nem a teljesség igényével fordulhatunk a jogszabályokhoz a múlt feltárását illetően, hiszen a középkor sajátosságainak megfelelően a tételes, vagyis az írásba foglalt törvények közül csak azok mentek át a tényleges gyakorlatba, amelyek nem ellenkeztek az akkori szokásjoggal. Egyszerűsre mind arról sem feledkezhetünk meg, hogy a gazdasági-társadalmi élet számos kérdésének elrendezését a szokásjog és az írott törvények mellett a különböző egyezmények, valamint az uralkodók által kibocsátott sajtóságos oklevelek biztosították, s az ügyek intézése gyakran szóban történt. A téma iránt érdeklődő szakembereket igen nehéz feladat elé állítja továbbá az a helyzet, hogy az egykor keletkezett jogszabályoknak csak

egy töredéke maradt az utókorra, ami alapvetően az ország viharos történelméből, valamint a törvénykezési emlékek viszonylag későn kezdődött összegyűjtéséből és nyomtatott formában való közzétételéből adódik. Ráadásul a megőrződött törvények egy részének – különösen az Árpád-koriaknak – elkallódott az eredeti kézírata, így szövegük csak később keletkezett kódexekből ismert, amelyekben a decretumok születésének idejére nézve általában semmiféle utalás sem szerepel. Az érdeklenség kedvéért jegyezzük meg: akadnak olyan XI. századi törvények, amelyeknek szövege fél tucat vagy annál is több XV–XVI. századi kódexben található meg, de a decretumok szerkesztése eltér egymástól. Mindezek tetejébe előfordul az is, hogy a számos ismert kézirat között egyetlen olyan sincs, amely 1–1 törvénykönyv esetében valamennyi törvénycikket tartalmazná.

Az első nyomtatott formában megjelent magyarországi törvénynek Hunyadi Mátyás 1486. évi *Decretum Maius*-a tekinthető, amely 1488-ban Lipcsében látott napvilágot. Ezt követően, gyakorlatilag egy évszázaddal később már hiteles nyomtatott változatban jelentek meg a hazai decretumok. S bár 1526 előtt több alkalommal is megfogalmazódott a korábban hozott törvények összegyűjtésének és kiadásának szükségessége, a középkori magyar állam bukását megelőzően mégis csak Werbőczy *Tripartituma* került a nyomdába. A mohácsi csatát követő török hódoltság cseppet sem kedvezett az említett munkálatoknak. Mi több: ez alatt a másfél évszázad alatt számos, addig még ismert decretum szövege tűnt el nyomtalanul. (Ezzel kapcsolatosan érdemes felfigyelni Iványi Bélának arra a megállapítására, hogy a XIV. és XVI. század eleje közti periódusból – különböző levéltári és elbeszélő források utalásai alapján – legalább másfél tucat olyan rendi országgyűlésről tudunk, amelyeknek törvénykezési emléke nem maradt fenn.) Végso soron azonban az ország

három részre szakadása sem vetett gátat a jogszabályok megjelentetésének. Ez a munka előbb a Habsburgok fennhatósága alá került Királyi Magyarország területén indult meg a XVI. század utolsó harmadában, majd hozzávetőleg hét évtizeddel később az Erdélyi Fejedelemségben is hasonló jelenségnek lehetünk tanúi. Az első, nyomtatott formában közzétett magyarországi törvénygyűjtemény, amely Zsámboki (Sambucus) János munkája, a kiváló humanista történétíró, Antonio Bonfini nagyszabású történelmi művének függelékéként, 1581-ben látott napvilágot. Mivel ez a függelék igen hibás és hézagos volt, Mosóczy Zakariás nyitrai püspök, aki Zsámbokit is támogatta, Telegdi Miklós pécsi püspököt hívta segítségül egy új munka elkészítéséhez. Az általuk összeállított és 1584-ben megjelent törvénygyűjtemény tekinthető a *Corpus Juris Hungarici* (CJH) első kiadásának, noha ezt a később általánossá vált címet csak a XVII. század végi editio óta viseli a mű. A cím Szentiványi Márton nagyszombati jezsuita nyomdaigazgatótól származik, aki 1696-ban rendezte sajtó alá az addigi törvények gyűjteményét, amit egyébként több jogi munkával bővített. Szentiványi rendtársa, Szegedi János professzor 1742–1751 között a törvénygyűjteményhez jegyzeteket készített, magát a szöveget pedig paragrafusokra bontotta. A CJH editiói közül az 1696. évit két évszázaddal követő, a magyar honfoglalás ezeréves fordulóján, 1896-ban indított ún. millenáris kiadás vált a legismertebbé és a legforgatottabbá. Azonban a *Corpus Juris*nak sem ez, sem pedig az ezt megelőző kiadásai nem voltak teljesek, hiszen valamennyi a „zárttság” elvéhez ragaszkodva készült. A „*corpus clausum*” tana ellen a XVIII–XIX. század fordulójának két kiváló jogásztörténésze, Kovachich Márton György és fia, József Miklós lépett fel a leghatározottabban, akik kísérletet tettek a törvénygyűjteményből hiányzó decretumok felkutatására és a hibás szövegek kijavítására. S bár több tucat eredeti decretumot fedeztek fel, bűvárkodásuk eredményeit a „zárttság” tana következ-

tében csak magánmunkaként adhatták közre. Így hát a magyarországi törvények mindeddig legnagyobb szabású kiadásaként emlegetett millenáris CJH sem tartható teljes törvénygyűjteménynek, függetlenül attól, hogy az erdélyi fejedelmek 1540 és 1848 között hozott rendeleteit és Werbőczy István Hármaskönyvét is tartalmazza.

Elsősorban a Mohács előtti időszak törvénykezelésével kapcsolatosan kellett még szembenézni a jogtörténészeknek számos problémával. Dacára annak, hogy Knauz Nándor, Hajnik Imre, Závodszy Levente és Bartoniek Emma munkássága számos újdonsággal lepte meg a tudományos közéletet, a decretumok felkutatásának lendülete a két Kovachich tevékenysége után szembezőkő módon elapadt. Ráadásul a II. világháború dülése során több decretum kézírata is megsemmisült. Annak a hatalmas vállalkozásnak, amely a Mohács előtti törvények modern kritikai kiadását tűzte ki célul, az eredményei az 1970-es, illetve az 1980-as években öltöttek testet. A Magyar Országos Levéltár egykori igazgatója, Döry Ferenc még az I. világháború előtt látott hozzá ehhez a munkához, amelyben az 1950-es évek eleje óta Szilágyi Lóránd is részt vett. A köztük kialakult munkamegosztás szerint Szilágyi az Árpád-kori, Döry pedig az 1301–1526 közti törvények kiadásán dolgozott. Szilágyi betegeskedése miatt először az 1301 után keletkezett decretumok közzétételét vették tervbe. A kivitelezés nehézkesen haladt, hiszen az ötvenes évek politikai légköre nem kedvezett egy ilyen vállalkozásnak. A munkálatokat, amelyekbe időközben Bónis György és Bácskai Vera is bekapcsolódott, 1958-ban Ember Győzőnek, az Országos Levéltár akkori főigazgatójának a támogatása mozdította el a holtpontról. Így láthatott napvilágot 1976-ban a *Decreta Regni Hungariae* (DRH) II. kötete, amely az 1301 és 1457 között keletkezett törvényeket foglalja magába. 1989-ben jelent meg a sorozat újabb, az 1458 és 1490 között született decretumokat felölelő kötete, amelynek elkészítésében Bónis György,

Érszegi Géza és Teke Zsuzsanna vettek részt. A DRH sorozat több vonatkozásban úttörő jellegű. Nemcsak azért, mert kritikai kiadás, hanem azért is, mert Döry nézete révén szakított a hagyományos felfogással. Azzal, amit többek között még a két „reformer” Kovachich is képviselt, nevezetesen, hogy a decretumot a király és az országgyűlés egyetértő akaratnyilvánításaként kell értelmezni. Ha ugyanis ehhez ragaszkodnánk, akkor figyelmen kívül kellene hagyni az összes XI. századi törvénykezési emléket, vagy pl. az ún. kamarabérleti szerződéseket, vagy akár az 1405. évi városi decretumot. Döry a decretumot az uralkodói akaratnyilvánítás általános érvényű rendelkezésének tekintette, amelynek meghozatalában az uralkodó mellett a királyi tanács is részt vett. (A decretum egyébként több értelmű jogi kifejezés, s a későbbiek során pl. a 15. századi rendi országgyűlések végzéseit is ezzel a terminussal jelölték.) A DRH szerkesztői megszívték H. Mitteis szavait is, aki kifejtette: „jogtörténetileg tekintve törvény, szerződés és ítélet között hatásukban alig van különbség”, így tehát a kamarabérleti szerződések sem hiányoznak a vállalkozásból. A DRH további érdeme, hogy a kötetek német nyelvű bevezető fejezetek tartalmazzanak, a decretumok szövegéhez pedig német nyelvű jegyzetek kapcsolódnak, ami által a külföldi szakemberek számára is haszonnal forgathatók.

Két ok miatt időztünk egy kicsit hosszabban a magyarországi törvények kiadásánál: egyrészt, mert ez az általunk ismertető kötet (latin címén *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae* I/1., a továbbiakban: DRMH I/1.) Csizmadia Andor által írt nyitó fejezetének tárgya, másrészt pedig, mert csupán az előzmények ismeretében értékelhetjük kellőképpen ennek az új vállalkozásnak a jelentőségét, kapcsolatát a régebbi munkákkal. Előljáróban lezögezhetjük: a DRMH munkatársai messzemenően építettek a DRH sorozatra. Ezt már vállalkozásuk címe is sugallja, de az első kötetbe lapozva kiderül: a kiadási elvek vonatkozásában

szintén mintaként szolgált a DRH sorozat, sőt Bónis György személyében a két vállalkozásnak közös munkatársa is volt. A DRMH I/1. a „The Laws of Hungary” (Magyarország törvényei) címet viselő, hat sorozatban megjeleníteni szándékozott vállalkozásnak az első kötete, amely a „The Laws of East-Central Europe” tudományos programba illeszkedik. A „The Laws of Hungary” a maga nemében páratlan vállalkozás, mivel a kezdetektől napjainkig keletkezett törvényeket azok eredeti nyelvén (vagyis 1836-ig latinul, azt követően magyarul) és angol fordításban kívánja közzétenni. Ez lenne tehát az első olyan munka, amelynek révén a külföldi szakemberek számára is hozzáférhetővé válnának a magyarországi törvénykezési emlékek. A „The Laws of Hungary” főszerkesztője Hidas I. Péter, aki az első sorozat első kötetének bevezetőjét is írta. Ebben Hidas I. Péter röviden felvillantja Magyarország történetének sorsfordulóit, majd a vállalkozás célkitűzéseiről ejt szót. Ebből megtudhatjuk, hogy Kanadában, az USA-ban és Magyarországon élő tudósok együttműködésével készülnek a sorozat kötetei. A munkálatokat az ELTE, az MTA Történettudományi Intézete és a Social Sciences and Humanities Research Council of Canada is támogatta. Az érintett szakemberek 1983-ban és 1984-ben Budapesten, míg 1986-ban Montrealban tartottak tanácskozást. Mindez akkor történt, amikor Magyarországon a politikai rendszerváltásról még legfeljebb csak álmodtak az emberek. A „The Laws of Hungary” első sorozata az 1000 és 1526, a második az 1526 és 1867, a harmadik az 1867 és 1919, a negyedik az 1920 és 1945, az ötödik az 1945 és 1947, míg a hatodik az 1948 után keletkezett jogszabályokat öleli fel. Ezenfelül két kiegészítő kötet kiadását tervezik: az egyik Erdély, a másik Horvátország és Szlavónia törvénykezési emlékeit mutatná be. A „The Laws of Hungary” különböző kötetiben nemcsak a két Kovachich, valamint más tudósok által felfedezett és a *Corpus Jurisba* be nem illesztett decretumokat találhatjuk

majd meg az olvasó, hanem mindazokat a törvénykezési emlékeket is, amelyek a Rákóczi-szabadságharc alatt, illetőleg a forradalmi időszakokban (1848/49, 1918, 1919) születtek. Hidas I. Péter frappáns megfogalmazásával élve a vállalkozás szerkesztői a de facto helyzetet, de iure formában fogják kezelni. A szerkesztők általános elvként fogadták el: minden kötet elején egy bevezető fejezet fogja tisztázni az adott időszak törvénykezési sajátosságait, továbbá azt, hogy a földrajzi elnevezéseket és a történelmi személyiségek keresztneveit a fordítók, ahol csak lehet, angol megfelelőikkel adják vissza. Mielőtt folytatnánk a DRMH I/1-es kötetének ismertetését, ejtsünk még néhány szót az első sorozatról. Ennek első kötete az 1000 és 1301, a második az 1301 és 1457, a harmadik az 1458 és 1490, a negyedik pedig az 1491 és 1526 közti időszak törvényeit tartalmazná, míg az ötödik kötetbe Werbőczy István *Tripartituma* kerülne. A sorozat első kötete 1989-ben látott napvilágot, a másodikat pedig a közeljövőben vehetik kézbe az olvasók.

Az első kötet kiadói és fordítói a középkori magyar jogélet avatott kutatói: a magyarországi Bónis György, a Kanadában élő Bak M. János (University of British Columbia), valamint az USA-beli James Ross Sweeney (The Pennsylvania State University). A kötet Hidas I. Péter előszavával indul, s Csizmadia Andornak a magyarországi jogszabályok korábbi kiadásairól szóló áttekintésével folytatódik. Ezt az Árpád-kori törvényhozás fejlődésének bemutatása követi, majd az egyes decretumok szövege olvasható, mégpedig a kötet egyik oldalán latinul, a másikon angolul. A törvénykezési emlékek egyébként két csoportban szerepelnek: a fő részben található Szent István, Szent László, valamint Kálmán király decretumai, továbbá az 1222. évi Aranybulla és annak 1231. évi megújítása, IV. Béla 1267. évi decretuma, illetve III. András király 1290. és 1298. évi törvényei. A függelékben kaptak helyet az 1092. évi és a Kálmán korában tartott zsinatok végzései (ez utóbbiak az ún. esztergomi vagy

Lőrinc-féle zsinat határozatait, valamint az ún. 2. zsinat tizenhat fejezetét és egy két szakaszból álló zsinati töredéket ölelnek fel), továbbá a szintén Kálmán király korában keletkezett zsidótörvény, illetve a IV. László-kori második kun törvény és a királyi tanács 1300 körüli határozatai. A források válogatását lehet ugyan vitatni, de egy dolog kétségtelen: példa nélkül álló praktikus válogatásról van szó, hiszen ha valaki korábban tanulmányozni kívánta ezeket a jogszabályokat egy helyütt sehol sem találta volna meg őket. Másrészt a DRMH első kötete ki is egészíti a DRH sorozatot, mivel annak éppen az 1301 előtti törvényeket bemutatni hivatott része nem készült el. Bónis György, Bak M. János és James Ross Sweeney lényegében a fent említett decretumok révén vázolja fel az Árpád-kor törvényhozásának folyamatát, beágyazva azt az európai fejlődésbe. Már ez a tanulmány is arról tanúskodik – ami leginkább az egyes decretumokhoz kapcsolódó roppant gazdag és sokrétű jegyzetapparátusból válik teljesen nyilvánvalóvá –, hogy a kiadók egy-egy gazdasági, társadalmi, jogi, egyházi vagy kormányzati jelenséggel, illetve fogalommal kapcsolatosan nemcsak annak tárgyi magyarázatát kívánták megadni, hanem minden esetben igyekeztek annak európai összefüggéseit is felvillantani. Az Árpád-kor törvényhozásáról írt tanulmány révén a magyar történelemben kevésbé jártas olvasó számára is világosan kirajzolódik, hogy Magyarországon az 1000 és 1301 közé eső időszakban – a középkori európai jogfelfogásnak megfelelően – a jogalkotás és az igazságszolgáltatás szorosan összefonódott egymással. Ebből adódóan – formailag nézve a dolgokat – a törvények királyi ítélezések eredményeként jöttek létre, privilégiumok, illetve ítéletlevelek alakjában foglalták őket írásba és „könyvekben” (libri) maradtak fenn. A DRMH I/1. kötetében szereplő decretumok közül csupán az 1267. évinek ismeretes az eredeti példánya, a többi későbbi átiratokban, illetve másolatokban őrződött meg. A legbonyolultabb a helyzet a XI. század törvényeivel,

amelyeknek meghozatalát külön kell választani törvénykönyvvé szerkesztésüktől. A XI. század decretumai büntetőtörvények, ezzel szemben a II. András, IV. Béla és IV. László alatt keletkezettek a királyi szerviensek (illetve nemesek), valamint a szabad kunok jogait és kötelezettségeit szabályozták. III. András 1298. évi decretuma már a törvények új típusát képviseli. Meghozatalában a nemesség tevékeny szerepet játszott, így ez a decretum a korai magyar rendiség törvénykezési emlékének tekinthető. Ennek a törvénynek a szövegéhez csatolva maradt fenn az a királyi tanácsi határozat, amely tárgyi szempontból az első magyarországi büntető- és perjogi kodifikációs kísérletnek fogható fel. Keletkezését az újabb kutatás 1298 és 1301 közé teszi. A magyar jogfejlődés forrásait illetően a tanulmányból kitűnik, hogy a törzsi szokásjog (népjog) csak igen szerény mértékben került át a legkorábbi törvényekbe, s a római jog közvetlen érvényesülésével nem számolhatunk. A kánonjog viszont – akár a törvénykezésnél nem egyszer jelenlevő pápai legátusok, akár a külföldi egyetemeken tanult klerikusok révén – jelentős hatással volt a magyarországi jogfejlődésre.

A fordítók az angol változat elkészítéséhez – egy esetet leszámítva – a decretumok legjobb kiadását vagy a legrégebb kéziratot vették alapul, a különböző kéziratok egybevetését nem tekintették feladatuknak. Maga a fordítás igen nehéz feladatot jelentett, részben a decretumok eredeti szövegének sokszor tapasztalható kuszasága, részben pedig a speciális latin és magyar terminusok miatt. A fordítók fő feladatuknak nem a nyelvi brillírozást tekintették, hanem egy jól olvasható, szöveg-hű angol változat elkészítését. Ennek során nem kerülhették el bizonyos magyar, illetve latin szavak (pl. ispán, pensa, collecta) használatát, vagy sajátos angol terminusok (bondman/woman, chamber) alkalmazását, amelyek egyben az olvasó figyelmét is felhívják a fordítás problematikus voltára. Ez azonban nem túlzottan zavaró, s ugyanakkor a kötet végen található glosszárium nagy segít-

séget nyújt az ilyen terminusok megértéséhez. A kötet jól szerkesztett és könnyen kezelhető. Értékét a már említettekén kívül a különböző melléletek (térkép, kronológiai tábla, bibliográfia, konkordanciajegyzék, hely- és személynévmutató) is emelik.

E sajtóságos forráskiadványt átböngészve tulajdonképpen csak egy dolgot sajnálhat az olvasó. Nevezetesen azt, hogy több fontos, 1987-ben megjelent munkára – valószínűleg a kézirat lezárása miatt – a kiadók már nem tudtak tekintettel lenni. Így például nem található utalás a kötetben Gerics Józsefnek a korai rendiség Európában és Magyarországon című monográfiájára, vagy az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/4-es kötetére. A XI. századi törvények vonatkozásában úgyszintén nem tudták már kellőképpen hasznosítani a kiadók Jánosi Mónika kutatási eredményeit, bár Jánosi munkásságáról, miként ezt egy lábjegyzet is tanúsítja, tudomással bírtak. Eltekintve ezektől a hiányosságoktól, valamint néhány apróbb elírástól és sajtóhibától, leszögezhetjük: a kötet igen nagy nyeresége a tudományos életnek. Nyelvezete révén megteremti annak lehetőségét, hogy nemzetközi kutatógárda tanulmányozhassa a korai magyar törvényeket. A kötet ugyanakkor elsőrangú oktatósi segédanyag is. Nemcsak a magyar egyetemisták forgathatják haszonnal, hanem azok a külföldi diákok is, akik angol nyelvű képzés keretén belül ismerkednek a magyar történelemmel. Végezetül egy megjegyzés: a kiadók értelem szerint nem vették fel kötetükbe István királynak fiához, Imre herceghez intézett Intelmeit. Mindazonáltal nagy veszteség lenne, ha ennek az erkölcs-tanító könyvecskének a szövegét nem olvashatnánk angolul. Szerencsére Bak M. János és James Ross Sweeney fordításában elkészült az Intelmek angol változata, amelyet az érdeklődő a „The New Hungarian Quarterly” 1988. évi XXIX. kötetében találhat meg (No. 112. 98–105. old.).

PETROVICS ISTVÁN